

СУБ'ЄКТ ТЕРОРИСТИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: терористичні злочини, суб'єкт злочину, суб'єкт відповідальності за злочин, вік кримінальної відповідальності.

Однією з проблем сучасності є зростання злочинної діяльності, поява нових її видів, особливо таких як терористичні злочини. Тому проблеми кримінально-правової відповідальності за терористичні прояви є однією із нагальних проблем як теорії, так і практики боротьби зі злочинністю, оскільки сучасний тероризм — це складне і багаторівневе явище дійсності, яке посягає на різноманітні сфери життєдіяльності людей та породжує неспокій і стурбованість суспільства за своє сьогодення й майбутнє.

Для вирішення цієї проблеми об'єднуються зусилля різних зацікавлених організацій та відомств як усередині країни, так і на рівні міжнародного співтовариства. Це є цілком закономірним, оскільки такі злочини набули надзвичайного поширення у світі, характеризуються особливо високим рівнем суспільної небезпеки, типовістю об'єктивно-суб'єктивних ознак. І хоча в Україні «терористичного буму» немає [1, с. 45], але існує реальна загроза тероризму, оскільки є чинники для виникнення терористичних проявів, які обумовлені економічними та соціальними негараздами у суспільстві.

З кримінально-правових і кримінологічних позицій тероризм та злочини терористичної спрямованості розглядали В.Ф. Антипенко [2], В.П. Ємельянов [3], В.В. Крутов [4], В.А. Ліпкан [5], В.В. Мальцев [6], Г.В. Овчинникова [7], В.Є. Петрищев [8] та інші вчені.

Однак в останні роки було внесено ряд змін до Кримінального кодексу України (далі КК України), згідно з якими частини 4 і 5 ст. 258 (Терористичний акт) було виключено та доповнено Кодекс статтями 258¹ (Втягнення у вчинення терористичного акту), 258² (Публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258³ (Створення терористичної групи чи терористичної організації), 258⁴ (Сприяння вчиненню терористичного акту), 258⁵ (Фінансування тероризму) [9].

Це потребує подальшого детального вивчення кримінально-правових ознак терористичних злочинів для сприяння вирішенню проблем усунування протиріч в діючому антитерористичному законодавстві.

Метою статті є визначення ознак суб'єкта терористичних злочинів як одного з обов'язкових елементів злочину й ознак складу злочину та внесення пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України з зазначених питань.

Визнаючи нерозривний зв'язок об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, наука кримінального права в той самий час вивчає їх окремо, що потрібно для їх більш глибокого розуміння. Такий підхід дозволяє глибше пізнати об'єктивну і суб'єктивну сторони злочину, що складають у реальній дійсності єдиний і неподільний акт злочинної поведінки.

У складі злочину суб'єктивні ознаки охоплюють як суб'єктивну сторону, так і суб'єкт складу злочину. Відсутність в діянні ознак суб'єкта злочину, встановлених кримінальним законом, свідчить про відсутність складу злочину.

Суб'єкт злочину в загальному розумінні — це особа, яка вчинила злочин. У більш вузькому, спеціальному розумінні, суб'єкт злочину — це особа, здатна нести кримінальну відповідальність у випадку вчинення нею умисного або необережного суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом [10, с. 256]. З усіх

численних ознак, що характеризують особистість злочинця, закон виділяє такі, що свідчать про її здатність нести кримінальну відповідальність. Згідно зі ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Тобто кримінальний закон наділяє суб'єкта злочину наступними трьома взаємопов'язаними ознаками: 1) фізична особа; 2) осудна особа; 3) особа, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Передусім суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина. Цей висновок фактично закріплений у ст. 6, 7 і 8 КК України, де говориться, що нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці й особи без громадянства. Тому не можуть бути визнані суб'єктом злочину юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації тощо) [11, с. 130]. Тим більше не можуть бути суб'єктами злочинів будь-які неформальні формування, хоча в юридичній літературі зустрічаються і такі неточності, коли вказується, наприклад, що «конкретними суб'єктами тероризму є терористичні організації, групи, а також окремі особи» [12, с. 131]. Конкретними суб'єктами злочинів, у тому числі й терористичної спрямованості, можуть бути згідно з КК України тільки конкретні фізичні особи, які вчиняють злочини, створюють різні злочинні формування, беруть участь в них і керують ними, створюють юридичні особи, керують ними і працюють в них, при цьому використовуючи діяльність юридичної особи для здійснення злочинних цілей.

Кримінальна відповідальність юридичних осіб допускається у так званій англо-американській системі права та деяких інших країнах (Франція, КНР). Пропозиції про введення кримінальної відповідальності юридичних осіб останнім часом також не є поодинокими і в пострадянських державах. Так, російський дослідник А. В. Наумов у зв'язку з цим пише: «Відповідальність юридичних осіб у кримінальному праві не випадково виникла в країнах з ринковою економікою. І якщо ми серйозно думаємо про роздержавлення і приватизацію власності, включаючи промислові підприємства, то рішення про можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб неминуче буде прийняте і в нас. Який сенс від того, що в результаті чорнобильської трагедії декілька конкретних її винуватців були засуджені до тривалих строків позбавлення волі?» [13, с. 201]. Але чи багато користі від притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб?

Сама практика у країнах, де цей кримінально-правовий інститут існує, свідчить про численні труднощі в її застосуванні і досить малу ефективність. «Існують досить серйозні сумніви, — відзначають Б.С. Никифоров та Ф.М. Решетников, — стосовно реальності тих заходів, яким піддаються корпорації у тих поодиноких випадках, коли порушені проти них кримінальні справи закінчуються судовим процесом і винесенням обвинувального вироку. Збитки від штрафу, накладеного на корпорацію, нерідко перекладаються нею або на пересічних утримувачів акцій, які не мають ніякого відношення до зловживань ради директорів чи вищих службовців корпорації, або взагалі компенсуються тим, що «послуги», які надаються корпорацією, або товари, які нею постачаються, після сплати штрафу сплачуються споживачами за більш високою ціною» [14, с. 54]. Н.С. Крилова та А.В. Серебреннікова також зазначають: «Після введення в дію нового КК Франції було декілька випадків притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності. В усіх випадках на юридичних осіб був накладений штраф. ... Зокрема, з рішень не видно, чи встановлював суд тих осіб, які в реальності вчинили злочинне діяння...» [15, с. 130–131].

Таке становище не відповідає притаманним кримінальному праву принципам особистої і винної відповідальності, оскільки «за колективною відповідальністю юридичної особи можуть критися істинні винуватці злочину» [16, с. 82]. Саме це і демонструє закордонний досвід притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Принцип особистої відповідальності в той же час не може виключати відповідальності юридичної особи за вчинення її працівником злочину з використанням можливостей і повноважень даної юридичної особи. У зв'язку з цим один з прибічників встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб Б.В. Волженкін робить наступні висновки: «Тому доцільно розрізнити суб'єкт злочину і суб'єкт кримінальної відповідальності. Злочин як суспільно небезпечне протиправне і винне діяння може вчинити тільки фізична особа, яка має свідомість і волю. Саме таке діяння, що містить усі ознаки відповідного складу злочину, є підставою кримінальної відповідальності. А ось нести кримінальну відповідальність за таке діяння можуть не тільки фізичні, але, за певних умов, і юридичні особи. Значить, завдання в тому, щоб визначити умови, за яких юридична особа нестиме кримінальну відповідальність за злочин, вчинений фізичною особою і поряд з фізичною особою» [17, с. 25–26].

Дійсно, юридична особа може нести відповідальність за злочини фізичних осіб, які входять до її складу, проте ця відповідальність не кримінальна, а якась інша — матеріальна, адміністративна, моральна тощо. Суб'єктом кримінальної відповідальності може бути тільки суб'єкт злочину, оскільки відповідно до кримінально-правових принципів і кримінального законодавства ці поняття є однозначними. Зокрема, розділ IV Загальної частини Кримінального кодексу України так і називається «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)». Тому розрізнити слід не суб'єкта злочину і суб'єкта кримінальної відповідальності, а суб'єкта злочину і суб'єкта (суб'єктів) відповідальності за вчинений злочин. Остання категорія включає в себе не тільки суб'єкта кримінальної відповідальності (суб'єкта злочину), але також і суб'єктів іншої відповідальності — юридичних та фізичних осіб, які можуть нести матеріальну, адміністративну, моральну, дисциплінарну відповідальність у зв'язку з вчиненням суб'єктом кримінальної відповідальності злочином. Наприклад, за транспортну пригоду кримінальну відповідальність несе працівник, який керував транспортним засобом, матеріальну відповідальність — транспортне підприємство, а деякі керівники можуть понести дисциплінарну відповідальність. За злочинні дії неповнолітніх правопорушників несуть матеріальну відповідальність їхні батьки або особи, які їх замінюють. Цей механізм давно налагоджений в чинному законодавстві України, і немає ніякої необхідності перевантажувати кримінальне законодавство якимись новими видами суб'єктів кримінальної відповідальності. Наявним прикладом тому може слугувати розділ VI Закону України «Про боротьбу з тероризмом», де встановлюється відповідальність за участь у терористичній діяльності. Так, згідно зі ст. 23 Закону, особи, винні в терористичній діяльності, притягуються до кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому законом, тоді як організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною згідно зі ст. 24 Закону, підлягає ліквідації, а їх майно конфіскується [18]. Тобто для прийняття стосовно організації таких суворих заходів зовсім не обов'язково визнавати її суб'єктом злочину, достатньо визнати її суб'єктом відповідальності за вчинений фізичними особами злочин та вжити ефективних заходів, не називаючи їх кримінальним покаранням.

Аналогічний підхід повинен бути і в тих випадках, коли сприяння терористам та їх організаціям надають представники державної влади. У науковій літературі ця обставина породжує полеміку про суб'єкти такого тероризму і про можливість визнання держави суб'єктом злочину. Так, В.Ф. Антипенко стверджує, що «суб'єктами міжнародних злочинів як юридичної патології є, передусім, держави, а також фізичні особи, які виступають від їх імені і конкретно вчиняють ці злочини» [2, с. 434].

Позиція визнання держави суб'єктом злочину взагалі і злочинів терористичної спрямованості зокрема вже піддавалася всебічній критиці, а саме поняття так званого «державного тероризму» названо термінологічною маніпуляцією, що не має ані правової підстави, а ні сутнісного наповнення [3, с. 132].

Тут також, як і у випадку визнання суб'єктом злочину юридичної особи, йде зміщення понять суб'єкта злочину та суб'єкта відповідальності за вчинений злочин. Суб'єктами злочину в даному випадку можуть бути лише фізичні особи. Держава може виступати суб'єктом відповідальності за вчинені цими особами злочини, але відповідальності не кримінально-правової, а міжнародно-правової.

Таким чином, слід розрізняти суб'єкта злочину, суб'єкта кримінальної відповідальності (тобто суб'єкта злочину, що притягується до кримінальної відповідальності) та суб'єкта (суб'єктів) відповідальності за вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння, яким можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, а також держава. Суб'єктом же злочину (суб'єктом кримінальної відповідальності) може бути тільки фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Вік, з якого настає відповідальність за вчинення терористичних злочинів, залежить від того, за якою статтею КК України буде кваліфікуватися вчинене суб'єктом цього злочину діяння. За загальним правилом згідно з ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. У ч. 2 ст. 22 КК України перелічені злочини, за вчинення яких настає кримінальна відповідальність з чотирнадцяти років, тому за вчинення цих дій з терористичною спрямованістю відповідальність буде також з чотирнадцяти років. При цьому слід зауважити, що з числа окремо передбачених в КК України складів терористичних злочинів (ст.ст. 258–258⁵ КК), в цьому переліку має місце тільки склад терористичного акту, передбачений ст. 258 КК України, тобто суб'єктом злочинів, ознаки яких мають місце у ст.ст. 258¹–258⁵ КК України, є фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

У свою чергу, навряд чи можна вважати виправданим і встановлення з 14-річного віку кримінальної відповідальності за терористичний акт, оскільки в цьому віці особа далеко не завжди здатна усвідомлювати це діяння в усій його складності, багатооб'єктності та цільовій ієрархічності, тому вбачається доцільним сконцентрувати всі склади терористичних злочинів в окремому розділі Особливої частини КК України, що забезпечить однаковий підхід і при визначенні суб'єкта терористичних злочинів.

Таким чином, викладене вище дозволяє зробити наступні висновки: притаманний кримінальному праву принцип особистої і винної відповідальності в той же час не може виключати відповідальність юридичних осіб і держави за злочини, вчинені фізичними особами. Проте це не дає підстав для визнання юридичної особи або держави суб'єктом злочину. Юридична особа може нести відповідальність за злочини, вчинені її співробітниками, але це інша відповідальність — матеріальна, адміністративна, моральна тощо. Держава також може нести відповідальність, але міжнародно-

правову, а не кримінальну. Некримінальну відповідальність за злочини, вчинені суб'єктами злочину, в деяких випадках можуть нести й фізичні особи (батьки, керівники, вихователі тощо). Тому слід розрізняти суб'єкта злочину (суб'єкта кримінальної відповідальності) і суб'єкта (суб'єктів) відповідальності за вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння. Суб'єктом же злочину взагалі і створення терористичного формування зокрема може бути тільки фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Що стосується віку, за досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність за діяння, передбачені ст. 258 КК України, то вбачається за необхідне встановити загальний вік, тобто з 16 років. З метою єдиного підходу до визначення кримінально-правових ознак складів терористичних злочинів доцільно скласти терористичних злочинів (ст.ст. 258–258⁵ КК) виключити з розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» і передбачити в новому розділі «Терористичні злочини».

1. Землянський Ю.В. Загрози тероризму в Україні // Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник. Том 19. — К., 2000. — С. 45–50.

2. Антипенко В.Ф. Борьба с современным терроризмом: международно-правовые подходы. — К.: ЮНОНА, 2002. — 723 с.

3. Ємельянов В.П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття і співвідношення // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Випуск 19. — Х., 2002. — С. 131–135.

4. Крутов В.В. Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом // Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник. Том 19. — К., 2000. — С. 130–146.

5. Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України. — К.: Знання, 2000. — 184 с.

6. Мальцев В.В. Терроризм: проблема уголовно-правового урегулирования // Государство и право. — 1998. — № 8. — С. 104–107.

7. Овчинникова Г.В. Терроризм: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе» / Науч. ред. проф. Б.В. Волженкин. — СПб., 1998. — 36 с.

8. Петрищев В.Е. Правовые и социально-политические проблемы борьбы с терроризмом // Государство и право. — 1998. — № 3. — С. 88–93.

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року (станом на 16.10.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.

10. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. — М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. — 592 с.

11. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.-Х.: Юрінком Інтер. — Право, 2001. — 416 с.

12. Крутов В.В. Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом // Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник. Том 19. — К., 2000. — С. 130–146.

13. *Наумов А.В.* Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций / А.В. Наумов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: БЕК, 1999. — 590 с.
14. *Никифоров Б.С.* Современное американское уголовное право / Б.С. Никифоров, Ф.В. Решетников. — М.: Наука, 1990. — 256 с.
15. *Крылова Н.Е., Серебренникова А.В.* Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии): Учебное пособие. Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: ЗЕРЦАЛО, 1998. — 208 с.
16. *Кузнецова Н.Ф.* Цели и механизмы реформы уголовного кодекса // Государство и право. — 1992. — № 6. — С. 78–86.
17. *Волженкин Б.В.* Уголовная ответственность юридических лиц: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе». — СПб., 1998. — 40 с.
18. *Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р.(станом на 20 листопада 2012 р.)* // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 25. — Ст. 180.